

زمانى كوردى و هەبوونا زار و دەقۇكىن جودا جودا (دەقۇكىن دەقەرا ئاكرى وەكو نموونە)

م. ھ. ئاشتى جەجى ھەسن م. ھ. بەدرەدىن عەبدولكەرىم قادر

پشكا زمانى كوردىا/كۆلپا پەرورەدە/ئاكرى

زانكۆى دەقۇك

پيشەكى:

ئەف قەكۆلىنە ل ژېر ناقتى (زمانى كوردى و دەقۇكىن جودا جودا - دەقۇكىن دەقەرا ئاكرى وەكو نموونە -) دويىف رېياز (وەسفى - شىكارى) ھاتىيە ئەنجامدان و ئارمانج ژى دانەنياسىن و دياركرنا لايەنېن جياواز و تاييەتمەندىيىن ئەقان دەقۇكايە، شىوہيەكى گشتى قەكۆلىنا مە ژبلى ئەنجام و لىستا ژىدەرەن ل دوو پشكان پىكھاتىيە، ل پشكا ئىكىدا، باس ل زمان و دىالىكت و دىالىكتىن كوردى ب گشتى و كرمانجىيا ژوورى و شىوہزارى بادىنى نەخاسمە دەقۇكا ئاكرى ھاتىيە كرن و پشكا دووى ژى ھاتىيە تەرخانكرن بۇ دانەنياسىن و باسكرنا دەقۇكىن دەقەرا ئاكرى، كو ژ دەقۇكىن (ئاكرەيى، زىبارى، سوورچى و ھەركى) پىكھاتىنە و ھەول ھاتىيەدان ب كۆرتى و پۆختى چەند نموونەيەك د ئاستىيىن جياوازىن زمانىدا ل ئەقان دەقۇكان بەيئە وەرگرتن و نىشاندان. پەيىن سەرەكى (دەقۇك، ئاستىن زمانى، زار)

پشکا ئیکئ

زمان:

زمان گرنگترین ئامرازه بۆ برێفنه‌برنا ژيانا مروفان، هه‌روه‌سان هۆکاره بۆ پتر خورتکرنا په‌یوه‌ندیان د نابقه‌را گهلاندا، ریکه‌کا ئاساییکرینییه بۆ ژیارا مروفان، " زمان رۆلئیکی گرنگ له‌ژيانی مروف ده‌گپیرئ به‌ردی بناغهی کومه‌له" (دزیی، ۲۰۱۱: ۱۵). هه‌روه‌سا " زمان داینه‌مۆیه‌که‌ خاوه‌ن رووداو و سه‌لمانده، واتاکانی سه‌رکه‌وتوو، شیوه‌ی په‌یوه‌ندی به‌راوه‌ی وشه‌کانی و په‌گ و ریشه‌ی وه‌ستاوه و قه‌واره و بوونی میلیله‌تان ده‌گۆرپیت.... زمان ئاوینه‌یه‌که‌ نه‌ریت و خووپه‌وشت و ره‌فتار و کرداری گه‌له‌که‌ی تیدا ده‌رئه‌که‌وی" (زه‌ند، ۱۹۷۵: ۶، ۴).

و "یه‌که‌م ناوه بۆ ئه‌و پارچه‌ گۆشته‌ی که‌ له‌ناو ده‌مدایه و ده‌ستئیکی بالایی هه‌یه له‌دروستکردنی ده‌ربرین و ئه‌و ترپانه‌ی (النیره) بیته‌کان دروشمی ئه‌ون. دووه‌م: ناوه بۆ ئه‌و ئاخاوتنه‌وه‌ی که‌ له‌ نه‌ته‌وه‌یه‌که‌دا باوه و ئه‌و نه‌ته‌وه‌یه‌ به‌هۆی ئه‌و ئاخاوتنه‌وه‌ که‌له‌ یه‌که‌ تیده‌گه‌ن" (خه‌یات، ۲۰۱۱: ۱۱).

زمان ل دیف ئه‌وی قوناغا ژيانا مروقایه‌تییه‌ تیدا ده‌ربازبوویه، گوهورین ب سه‌ر زمانیدا هاتینه و هیدی هیدی به‌ره‌ف پیش چوویه و په‌یقین نوی ژ دایکبووینه، ژبه‌ر زیده‌بوونا هژمارا مروفان و به‌لاقبوونا وان ل سه‌ر رووییه‌ ئه‌ردی. هه‌ر ل ده‌سپیکا په‌یدا بوونا ژيانا مروقایه‌تییه‌ زمان ئالاقه‌کی گرنگ بوو، کو به‌یته‌ هه‌بوونی، هه‌روه‌کی گه‌له‌ک زانا زمانی ب دیاریا خودایی مه‌زن بۆ مروقایه‌تییه‌ د هژمیرن. چه‌ند پیناسه‌یه‌که‌ ده‌رباره‌ی زمانی ژلایی زاناییه‌ زمانیه‌:

- (ابن جنی) و (ابن فاس) دبیرن: "زمان ده‌نگه، هه‌ر جفاکه‌ک ب رپکا خۆ ئه‌وان ده‌نگان ده‌ربرینی ژ ئاره‌زووییه‌ خۆ دکه‌ت" (سالح، ۲۰۱۱: ۱۰).

- (مارتنیت دبیریت: " زمان هۆیه‌که‌ بۆ له‌یه‌که‌تر گه‌یشتن، له‌ چه‌ند دانه‌ییکی بچووک په‌یداده‌بی ئه‌و دانانه‌ش خاوه‌نی واتای خۆیانن" (ناوخۆش، خۆشناو، ۲۰۱۰: ۱۴۳).

زمانی کوردی ئیک ژ زمانین هند و ئه‌وروپی، سه‌ر ب کومه‌لا خیزانا زمانین ئیرانییه، ئه‌ف زمانه‌ ژ چه‌ندین دیالیکتین سه‌ره‌کی پیکهاتیه و هه‌ر دیالیکته‌ک ژ دابه‌شی سه‌ر چه‌ندین شیوه‌ دیالیکتان دبیت و هه‌ر شیوه‌ دیالیکته‌ک ژ دابه‌شی سه‌ر

چهندين ده‌فۆکان ديبت و ديسان ده‌فۆک ژى چهنده هۆز يان تيره و گوند و ده‌فه‌ران بخوفه دگريت. ئەگەر ل سەر ده‌فۆکه‌کى راوه‌ستين و ليکۆليني ل سەر بکه‌ين دى بينين، کو چهندين جوداهى د هۆزه‌کى بۆ هۆزه‌کى يان گونده‌کى بۆ گونده‌کى يان تيره‌کى بۆ تيره‌کى ده‌ينه ديتن، ئەفه‌ژى ديبته ئەگه‌رى هندی کو زمان ديارده‌کا زۆرا ئالوز بيبت، و ديسان به‌رده‌وام ده‌يته گوه‌ورين، ئەفه‌ژى ژبه‌ر ئەگه‌رىن: سروشتى، جفاکى، سياسى، بازرگانى... هتد.

ل گه‌ل به‌لافبوونا زمانى ل ناوچه و ده‌فه‌رىن جودا جودادا و ب هه‌بوونا هنده‌ک هۆکارين تايه‌ت زمان ده‌يته گوه‌ورين و ديبته ئەگه‌رى هندی، کو هنده‌ک شيوين جودا جودا ژ زمانى په‌يداين و ديبته ئەوان شيوان دياليکت (Dialect) مه‌رم ژ دياليکتى ئەوه، کو " هنده‌ک سيمايين زمانين تايه‌تن ب ژينگه‌هه‌کا تايه‌تفه و خه‌لکى ئەوى ژينگه‌هه‌ د ئەوان سيماياندا هه‌قه‌ش دبن " (انس، ۲۲: ۱۶).

ب شيوه‌يه‌کى گشتى دى شين دابه‌شبوونا زمانى وه‌کو ئەفى هه‌ره‌مى ل خواري دياربکه‌ين:

ئەفجا دى هين و ئەف دابه‌شبوونا د ئەفى هه‌ره‌ميدا هاتيه ديارکرن، د ئيک ئيکه ل سەر راوه‌ستين:

زمان: بۆ نموونه زمانى نه‌ته‌وه‌يى، کو ئەو زمانه هه‌مى خه‌لک ل ئيک وه‌لاتدا بکاردهين و سنوورى جوگرافى ئەوى وه‌لاتى هه‌مى بخوفه دگريت.

زمانى کوردى: " کورد سەر به‌گوتيه‌کانن، له‌کۆنترين شوينيشدا ناويان هاتين، له‌چياى زاگرۆسداهيه له ۳۸۰۰ پ. ز بۆيه پيش ئەوهى شه‌پۆله سهره‌تاييه‌کانى يه‌کانى ئارى بگه‌نه کوردستان و چياى زاگرۆس، به‌زمانى تايه‌تى خويان ده‌دوان ... به‌ره‌به‌ره که‌وتووته به‌ر کارتيکردنى وشه و ناوى ئارى، واته له‌گه‌ل ده‌رکه‌وتنى پيش‌ه‌وانى ره‌وى ئارييه‌کان بۆ چياى زاگرۆس (کوردستانى ئيستا) کارتيکردنى زمانى ئارى له‌م زمانه‌دا به‌رده‌وام بوو هه‌تا هاتنى ميديه‌کان که تیکه‌لى گوتيه‌کان بوون زمان و نه‌ريت و روشنيرى خويانى به‌سه‌ريانا سه‌پاند " (خورشيد، ۱۹۸۳: ۷۳-۷۴).

زمانى کوردى ئيکه ژ زمانين ديريئين زيندى و هه‌تا نووکه زمان و که‌لتوور و داب و نه‌ريت خۆ پاراستينه، زمانى کوردى زمانه‌کى هندو ئارييه، ئانکو هندو

ئه‌وروییه " ئه‌گه‌ر بێن و ته‌ماشه‌یه‌کی نه‌خشه‌ی زمانه‌ هیند و ئه‌وروییه‌کان و دابه‌شبوونی جوگرافیای هاوچه‌رخ بکه‌ین، ده‌بینین هیند و ئه‌وروییه‌ی کۆن چهند کومه‌له‌ زمانیه‌کی سه‌ره‌کی له‌ دروست بووه‌ له‌ جیا‌بوونه‌وه‌یه‌کی له‌ کومه‌له‌ زمانانه (هیند و ئیرانییه)، که ده‌بێته‌ سه‌ی به‌شی گه‌وره‌ و سه‌ره‌کی (ده‌ردی، هیندی، ئیرانی) ئیرانی شه‌ش لقه‌ زمانی دیکه‌ی لێ‌ده‌بێته‌وه‌ که‌یه‌کیان زمانی (کوردی)یه، که‌واته‌ زمانی کوردی زمانیه‌کی سه‌ره‌خۆیه‌" (خه‌یات، ۲۰۱۱: ۱۹-۲۱). هه‌روه‌سا جه‌ی جوگرافییه‌ی زمانی کوردی ل ناڤ کیشوهره‌ی دونه‌یه‌ی "ده‌که‌ویته‌ ناو کومه‌له‌ی زمانه‌ هیند و ئارییه‌کانه‌وه‌، له‌ به‌شی خه‌زانه‌ زمانی ئیرانی‌دایه‌ و به‌پێی شوینی جوگرافی قسه‌کردنی زمانه‌کانیش له‌ کیشوهره‌کانی دونه‌دا ده‌که‌ویته‌ به‌شی زمانه‌کانی کیشوهری ئاسیاوه‌ و له‌ ناو کومه‌له‌ی هیند و ئاریدا له‌ خه‌زانی زمانه‌ ئیرانییه‌کان له‌ باشووری رۆژئاوای کیشوهری ئاسیادا" (شوانی، ۲۰۰۸: ۸۳).

مینۆرسکی ده‌باره‌ی زمانی کوردی دێژیت: " زمانی کوردی له‌ زمانه‌ ئیرانییه‌کانه‌ و له‌ فارسییه‌وه‌ وه‌رنه‌گیراوه‌، به‌لکه‌ زمانیه‌کی سه‌ره‌خۆیه‌ و یاسای فۆنه‌تیکه‌ی و سینتاکسی تایه‌ته‌ی خۆی هه‌یه‌، پێوه‌ندی ئه‌م زمانه‌ش وه‌ک پێوه‌ندی زمانی ئه‌ده‌بی سویسراییه‌ شاخاوییه‌کان وایه‌، به‌زمانی ئیتالییه‌وه‌" (کوردستانی، ۱۹۹۱: ۸۶).

دیالیکتین زمانی کوردی:

دیالیکت ب پشکه‌ک ژ زمانه‌کی بۆ نمونه‌ زمانی نه‌ته‌وه‌یه‌ی ده‌یته‌ هژمارتن، واته‌ د چارچۆقه‌ی زمانه‌کیدا دیالیکت دروست دبن و زانا و شاره‌زایین زمانی، دیالیکت یان زاران ژ چهن‌دین لایانه‌ پێناسه‌ ده‌کن:

- "شیه‌ی لێ‌دوان و قسه‌کردنی کومه‌له‌ خه‌لکێکه‌ له‌ نه‌ته‌وه‌یه‌کدا که‌ ئه‌م شیه‌ و لێ‌دوان و قسه‌کردنه‌ش هه‌رچه‌نده‌ تایه‌ته‌یه‌کی ده‌نگسازی و وشه‌سازی و رسته‌سازی خۆی هه‌یه‌، به‌لام له‌ هه‌مان کاتدا به‌شیکه‌ له‌ زمانی نه‌ته‌وه‌یه‌ی ئه‌و خه‌لکه‌ و په‌یدا‌بوونیه‌ی دیارده‌یه‌کی سروشتیه‌" (البصیر، ۱۹۸۴: ۱۵).

- " دیالیکت شیوه‌یه‌کی دیار و جیاکراوه‌ی قسه‌کردن و ئاخاوتنه، له چوارچیوه‌ی یه‌ک زماندا، که قسه‌که‌رانی ناوچه‌یه‌ک جیا‌ده‌کاته‌وه... زۆر سیما و خاسیته‌ی جیا‌که‌ره‌وه‌ی له‌چینه‌کانی دی هه‌یه". (میراوده‌لی، ۲۰۰۷: ۴۵).

- "بریتیه له شیوه‌یه‌کی زمانی و به‌ناویه‌کدا چوو و له‌زمانی ستاندارد جیا‌وازه و سیسته‌می فۆنۆلوجی و وشه‌یی و فره‌ه‌نگی و یاسایی و سینتاکسیی تایبه‌ت به‌خۆی هه‌یه" (ئه‌حمه‌د، ۲۰۱۱: ۲۳-۲۴).

که‌واته‌ زانایان دیالیکت دبوارین جودا جودادا و ل‌دویف سروشتی دروستبوونا دیالیکتان دایه‌ نیاسین.

دیارکرنا دیالیکت و به‌شه دیالیکتین زمانی کوردی کاره‌کی ئاسان ناییت، هه‌رچه‌نده زۆر فه‌کولین ده‌رباره‌ی ئه‌فی‌بابه‌تی هاتینه‌ ئه‌نجامدان، ل‌ی زوربه‌یا ئه‌وان زانستی نه‌بووینه، "لیکۆله‌وه‌ی زۆر و هه‌مه‌جۆر له‌باره‌ی دیالیکته‌کانی زمانی کوردی ئه‌نجام دراوه، روژه‌لاتناس و زمانه‌وانه‌ خۆمالیه‌کان گرنگی زۆریان به‌ دیالیکتی زمانی کوردی داوه" (هه‌مان ژێده‌ر، ۲۰۱۱: ۶۸).

به‌ل‌ی ئه‌فه‌ ئه‌وی‌چهن‌دی ناگه‌هینیت، کو دیالیکت و به‌شه دیالیکتین زمانی کوردی ب‌ته‌مامی هاتینه‌ دیارکران، ژبه‌رکو ئه‌و دابه‌شکرین بۆ هاتینه‌ ئه‌نجامدان زۆر که‌موکوری د‌نافدا هه‌نه " لیکۆله‌ران بۆ هه‌ر دیالیکتیک زیاتر له‌ناویکیان به‌کار هیناوه، یان به‌شه دیالیکتیکی له‌سه‌ر کۆمه‌له‌ دیالیکتیک داناوه.... به‌زۆری له‌ ده‌ستیشان‌کردنی سنووری جوگرافی ب‌لا‌بوونه‌وه‌ی دیالیکته‌کان سه‌رکه‌وتوو نه‌بوونه، ته‌نیا ئه‌و دیالیکتانه‌ نه‌بیت که خودی لیکۆله‌ر به‌کاره‌ینه‌ری بووه، هه‌روه‌ها پشتیان به‌ داتا و دیارده‌ و که‌ره‌سته‌ی زمانی و سیمای جیا‌که‌ره‌وه‌ی زمانی نینوان دیالیکته‌کان نه‌به‌ستوه" (هه‌مان ژێده‌ر، ۲۰۱۱: ۷۲-۷۳).

دابه‌شکرنا دیالیکت و به‌شه دیالیکتین کوردی:

ئێک: فوئاد حه‌مه‌ خورشید:

۱- کرمانجی باکوور: (بایه‌زیدی، هه‌کاری، بۆتانی، شه‌مدینانی، بادینانی، دیالیکتی پۆژئاوا).

۲- کرمانجی ناوه پاست: (موکری، سۆرانی، ئهرده لانی، سلیمانی، گه رمیانی).
۳- کرمانجی باشوور: (لوری رهسەن، بهختیاری، مامهسه نی، کۆهگلۆ، لهک، کهلهور).

۴- گۆران: (گۆرانی رهسەن، هه ورامانی، باجه لانی، زازا. (خورشید، ۲۰۰۸: ۴۱).

دوو: جهمال نه بهز:

أ- دوو شیوه بنچینه ییبه که:

۱- کرمانجی ژووووو: (بۆتانی، جزیره یی، هه کاری، بادینانی، ناشیته یی، بایه زیدی).

۲- کرمانجی نیوه پاست: (سلیمانی، سنه یی، ئهرده لانی، گه رمیانی، هه ولیر، کهرکوکی، سۆرانی، موکری، شارباژیری، پشده ری).

ب- دوو شیوه لاته نیشته که:

۱- کرمانجی خوارووو: (ژووو): (فهیلی، کرماشانی، لهکی، کهلهوری، خانه قینی، لوری).

۲- کۆمه له شیوه ی گۆرانی - زازایی (گۆران، زازایی، هه ورامانی). (نه بهز، ۱۹۷۶: ۲۲-۲۳).

سی: عه بدولمه ناف ره مه زان ئه حمه د:

یه که م / گرووی دیالیکتی کوردی باکور:

ئه م به شه دیالیکتانه له خو ده گریت:

أ- به شه دیالیکته کانی کوردی باکوری رۆژه لات، که بریتین له:

۱- ناوچه کانی: (خوراسان، ئورمییه، سه لماس، خوویی، ناوچه ی نیشته جیبوونی شکاک و هه رکبیه کان).

۲- ناوچه کوردنشینه کانی: ئه رمینیا، جۆرجیا، قیرغزستان، کازاخستان، ئازه ربیجان، ئه فغانستان و چیچان.

ب- به‌شه دیا‌لیکته‌کانی کوردی با‌کوری ناوه‌پراست :

بریتین له: بۆتانی، بادینی، هه‌کاری، بایه‌زیدی، شه‌مزینی.

ج- به‌شه دیا‌لیکته‌کانی کوردی با‌کوری رۆژئاوایی:

بریتین له: حه‌له‌ب، عه‌فرین، قامیشلو، کورده‌کانی نیشته‌جیی لوبنان (دورزییه‌کان) و ناوچه‌کانی با‌کوری رۆژئاوایی مووسڵ یان (رۆژئاوای رووباری دیجله)، وه‌کو شه‌نگال و زمار و ته‌له‌عفه‌ر.

دووم / گرووی دیا‌لیکته‌کانی کوردی ناوه‌پراست:

ئهم به‌شه دیا‌لیکته‌کانه له خۆ ده‌گریت:

أ- به‌شه دیا‌لیکته‌کانی کوردی ناوه‌پراستی رۆژه‌لاتی، بریتین له: سنه، موکریان، ئه‌رده‌لان و مه‌هاباد.

ب- به‌شه دیا‌لیکته‌کانی کوردی ناوه‌پراستی رۆژئاوایی، بریتین له: هه‌ولیر، ره‌واندوز، که‌رکوک و سلیمانی.

سێهه / گرووی دیا‌لیکته‌کانی کوردی باشوور :

ئهم به‌شه دیا‌لیکته‌کانه له خۆ ده‌گریت :

أ- به‌شه دیا‌لیکته‌کانی کوردی باشووری رۆژه‌لاتی، بریتین له: لو‌رستانی بچووک، لو‌رستانی گه‌وره، به‌ختیاری، له‌کی، کولیبی، که‌لهو‌ری، کرمانشان و ئیلام.

ب- به‌شه دیا‌لیکته‌کانی کوردی باشووری رۆژئاوایی، بریتین له: هه‌ورامی، فه‌یلی، باجه‌لانی و شه‌به‌ک، زه‌نگنه، شوانی کیشک و ناوکو‌ری.

چوارهم / گرووی دیا‌لیکته‌کانی کوردی زازایی :

دابه‌شی سه‌ر سی ناوچه‌ی جیاواز ده‌بن، بریتین له: ناوچه‌کانی دێرسم و

ئه‌لازیز و بینگول (ئه‌حمه‌د، ۲۰۱۱: ۷۶-۷۸).

دیا‌لیکته‌کرمانجیا ژووری:

ئه‌ف دیا‌لیکته‌ ژه‌می دیا‌لیکته‌کانی کوردییێن دی به‌رفه‌هتر و زۆرت‌ره و ل چه‌ند وه‌لاتان دابه‌شبووینه، "ئه‌م زاره کورده‌کانی ژوورووه واته هه‌موو کورده‌کانی سو‌ریه و

له تورکیا و بادینان و کورده‌کانی یه‌کیتی سوڤیت و هیندی له کورده‌کانی عیراق و ئیران قسه‌ی پی ده‌که‌ن و ئەم به‌شانه ده‌گرێته‌وه: بۆتانی و جه‌زیره‌یی، هه‌کاری و بادینانی و ئاشیتته‌یی بایه‌زیدی " (البصیر، ۱۹۸۷: ۵).

پرانیا ئەفئی دیالیکتی ل وه‌لاتی تورکیا ئانکو باکورئ کوردستانی د نیشته‌جینه، (چونکی کوردین تورکیا ژ (۲۱) پارێزگه‌هان پیکده‌یت: (بایه‌زید، وان، هه‌کاریا، سیرت، مووش، ماردین، دیاربه‌کر، ئەدیامان، مه‌لاتیه، تونجه‌لی، ئیلازیغ، بینگول، ئاگری، باتمان، به‌دلیس، ئورفه، شه‌رنه‌خ، روژهلایه‌تی مه‌رعه‌ش و سیواس و به‌شین باشووری پارێزگه‌هین ئەرزهروم و قارس) هه‌می ب فئی دیالیکتی دئاخفن. هه‌روه‌سا کوردین باشووری روژئاڤایی ئەرمه‌نستانی و باکورئ سویری، پشکه‌ک ل کوردین روژهلالات و هه‌روه‌سا ئاکنجیین پارێزگه‌ها ده‌وکئ و قه‌زایین ئاکرئ و میرگه‌سووری و شیخان و سنگالی ب فئی دیالیکتی دئاخفن.

ژبه‌ر به‌رفره‌هیا ئەفئی دیالیکتی و ئەگه‌رین جوگرافی و سیاسی بوویه ئەگه‌ری هندی کو ئاخفتنه‌که‌رین ئەفئی دیالیکتی چهند نافه‌کین ژیک جودا ده‌فه‌را خو ب نافه‌که‌ن و ئاماژئ ب چهند به‌شه دیالیکتی کرمانجیا باکور بکه‌ن لی ئەو ژئ نه‌ ل سه‌ر بنه‌مایه‌کی زانستی و ئەو جیاوازیین هه‌ین ژئ ب شیوه‌یه‌کی کیم د نافه‌را ئەواندا دیاردبن، کو ئەم دشین هه‌ر ئیک ژوان به‌شه دیالیکتان ل دویف مه‌لبه‌ندی وئ دیاربه‌که‌ین، وه‌کی ل خواری دیارکری :

- بایه‌زیدی: ژ باکور و باکورئ روژهلایه‌تی وانئ.

- هه‌کاری: ژ باشوور و باشووری روژئاڤایا ده‌ریاچا وانئ.

- بۆتانی: ل ده‌وروبه‌ری دولا بۆتان ل باشووری ده‌ریاچا وانئ، و شارئ سیرتی

و ئەرتووش و جزیره و دیاربه‌کر (ئامه‌د).

- شه‌مدینانی: باشووری روژهلالاتا تورکیا و روژئاڤایا ده‌ریاچا ئورمی، و

ناوچه‌یین نزیک ب ئەوی ژئ کو دکه‌فنه د ناف سنووری ئیرانیدا.

- بادینانی: ل پارێزگه‌ها ده‌وکئ قه‌زایین ئاکرئ و ئامیدی و شیخان و سنگال.

- دیالیکتا روژئاڤا: خه‌ربوت (ئه‌له‌ئیز) ئورفه و عه‌فرین ب خوڤه‌ دگریت

(خورشید، ۲۰۰۸: ۵۳).

ژ لایه کئی دیفه محهمه دی مه حویبی د (مه نامه) یا خودا ب ئەفی شیوهی دیالیکتا ژووری دده ته نیاسین: " (أ) کرمانجی سه روو، له سه رووی کوردستان (له تورکیا) له رۆژاوا ی کوردستان (له رۆژه لاتی سوریا) و هه ندیک به شی رۆژه لاتی کوردستان (ئیران) و قه فقا ز قسه ی پیده کریت، (ب) بادینی له خوارووی کوردستان (سه رووی عیراق)، له ده وروبه ری زاخۆ، دهۆک، ئامیدی و هه ندیک ناوچه ی یه کیتی سوڤیه تی جارن قسه کهری هه یه " (مه حویبی، ۲۰۱۶: ۴۰).

شیوه دیالیکتا بادینی :

شیوه دیالیکت یان بن زار واته دیالیکته کئی د ناف خودا چهند شیوه یه کین دی هه بن، د سنووری ئیک دیالیکتدا شیوه زار و ده فۆک ژ ی هه بن، شیوه دیالیکت " ئەو زمانه یه، که شیوه زاریکی تایبه تی پی ده ناسریت، له ریگه ی قسه پیکه رانییه وه پی ده ناسریت، یان ئەوه یه زمانی که سیك ده لاله ت ده کاته سه ر شیوه زاره جوگرافیه که ی و ئاسته رۆشنیرییه که ی " (سه لام ناوخۆش و نه ریمان خۆشناو، ۲۰۱۱: ۱۰۷).

شیوه دیالیکتا بادینی به شه که ژ دیالیکتا کرمانجیا ژووری، کو ب شیوه یه کئی گشتی پارێزگه ها دهوکی ل باشووری کوردستانی دگریته فه ئانکو ده فه را بادینان، ژ لای جوگرافیه ده کفه ته باکووری رورثا فای عیراقی، واته ئانکجین سنووری نافه ندا باژی ری و ده وروبه ری پارێزگه ها دهوکی ژ ی ب ئەفی شیوه دیالیکتی دئاخفن.

ده فۆکا ده فه را ئاکری :

ژ لای میژووینیفه " ئاکری شاره کئی گه له گ که فئاره ژ لای فه رمانداره کئی زه ره ده شتی هاتیه دروست کرن، کو بناقی (زه ند) بووه ل سه دی حه فتی به ری زاینی، ناف ئاکری ب پامانا (ئاگری) یان (ئاگر) ده ییت " (به ررنجی، ۲۰۰۴: ۸) هه روه سا ژ لای جوگرافیه " ده کفه ته باشووری کوردستانی و ده یته ناسکرن ب ده رگه ه ی بادینان، ده کفه ته نافه را پارێزگه هین (هه ولیر و دهوک) یدا. ل رووی ئیداریفه قه زایه، کو رووبه ره کئی به رفه ه و پان و به رین هه یه، سی ناحیان بخوفه دگریت (بجیل، گرده سین و دینارته).

هه‌روه‌سا ژلایى پىکهاته‌يانفه گه‌له‌ك پىکهاته لى دژين، کۆ پترى سه‌دان ساله لى دژين. پىکهايتىن سه‌ره‌کيىن جفاکا کوردى ل ده‌فه‌را ئاکرى ئه‌فه‌نه: (ئاکره‌يى، زيبارى، سوورچى و هه‌ركى) و زيده‌بارى گه‌له‌ك تيره و بنه‌مالين ديژى.

ده‌فۆکا ده‌فه‌را ئاکرى ئىکه ژ ده‌فۆکين سه‌ر ب شيوه‌زارى بادينيى کرمانجيا ژوورى يا زمانى کوردى، ژبه‌رکۆ ده‌فه‌را ئاکرى جهه‌کى ستراتيزيه کۆ ديبته ده‌رگه‌هه‌ك بۆ گريڊانا پاريزگه‌ها هه‌ولير و دهوک، هه‌ر ژ به‌ر ئه‌فئى چهنديى زۆربه‌يا خه‌لکى وئى يى به‌هه‌رمه‌نده ب هه‌ردوو ديايکتين سۆرانى و کرمانجى و شاره‌زاييه‌کا باش د هه‌ردوو ديايکتاندا هه‌يه. ئه‌و زمانى خه‌لکى ئاکرى پى دئاخفن (زمانى کوردى) يه ب هه‌ردوو ديايکتين (سۆرانى و به‌هديني) دئاخفن. (به‌رزنجى، ۲۰۰۴: ۲۷).

هۆکارى سه‌ره‌کيى پهبدابوونا ده‌فۆکين ده‌فه‌را ئاکرى، هۆکارى کۆمه‌لايه‌تى ئانکۆ جفاکيه، چونکى ئه‌ف ده‌فه‌ره دابه‌شى سه‌ر چهندين هۆزين مه‌زين کوردى بوويه و هه‌ر هۆزه‌کى ژى جه و وار و ره‌وشت و تيتالين تايه‌ت ب خو هه‌نه، له‌وا ئه‌فه پتر دابه‌شبوونا جفاکيه ل سه‌ر چهنده‌ هۆز و تيره و بنه‌ماله‌کاندا، هه‌روه‌سان (ئه‌ف هه‌کاره ئانکو جفاکى، تايه‌ته ب جوداهيىن خه‌لکى جهه‌کيه ژ لايى داب و نه‌ريت و ره‌وشت و ره‌شه‌نبيرى و هه‌ريقه) (وافى، ۱۹۶۲: ۱۵۹)، دياره کۆ روشنبيرى و داب و نه‌ريتان ره‌نگفه‌دانه‌کا به‌رچاف د زمانيدا هه‌يه، ژبه‌ر هه‌بوونا ههنده‌ك ره‌وشت و داب و نه‌ريت تايه‌ت، زاراقتين تايه‌ت ده‌ينه د زمانيدا، بۆ نمونه د زمانى خه‌لکى گوند و باژيراندا ئه‌ف چهنده ديارديت، "باهرا پتر خه‌لکى گوندان پيگيريى ب ههنده‌ك داب و نه‌ريتان دکهن نه‌وه‌ك خه‌لکى باژيران، هه‌روه‌سا ره‌شه‌نبيرى د ناف باژيراندا ب راده‌يه‌کيه، کۆ زمانى ئه‌وان ژ زمانى خه‌لکى گوندان جودا دکه‌ت" (نه‌سرين عه‌بدوڤلا محمه‌د تاهر، ۲۰۰۹: ۵).

پشکا دووی:

پیکهاته‌یین جفاکی یین ده‌فۆکا ئاکری:

ده‌فهره ئاکری وهك سنووری کارگیری ژ سه‌نته‌ری قه‌زایا ئاکری و هه‌رسی ناحیین (گرده‌سین، دینارته، بجیل) پیکهاتیه، کو د سنووری ئەفان ناحیانزیدا چه‌ندین گوند و کۆمه‌لگه‌ه هه‌نه، دشیاندایه بیژین دگهل تیکه‌لبوونا خیزانی و جفاکی، لی هه‌تا راده‌یه‌کی زۆر پیکهاتین جفاکیین ده‌فۆکا ئاکری ژ هه‌ر وه‌کو دابه‌شبوونا سنووری خو‌یی کارگیری دابه‌شبووینه سه‌ر چه‌ندین هۆزین کوردی، ئەو ژی: (ئاکری ل سه‌نته‌ری قه‌زایی و زیباری ل ناحیا دینارته و گوندین ده‌وروبه‌ریین وی و هه‌رکی ل ناحیا گرده‌سین و گوندین ده‌وروبه‌ریین وی و سۆرچی ل ناحیا بجیل و گوندین ده‌وروبه‌ریین ئەوی ئاکنجیووینه. ئەفه سه‌ره‌رای پستی مه‌زنبوون و به‌رفه‌ه‌بوونا باژیری ئاکری، وه‌کو سه‌نته‌ر د نووکه‌دا هه‌می ئەف پیکهاته‌یین جفاکی ل سه‌نته‌ری ژی هه‌بوونا خو‌ه‌یه.

ب شیوه‌کی گشتی ل سنووری ده‌فهره ئاکری، چار پیکهاته‌یین سه‌ره‌کی یین جفاکی کوردی هه‌نه، ئەوژی: (ئاکری، زیباری، سۆرچی و هه‌رکی) کو د ئەفی فه‌کولینیدا پتر ل سه‌ر ئەفان راوه‌ستیاینه و رووناها فه‌کولینی ئیخستیه سه‌ر، لی جه‌ی ئاماژه‌ پیدانی‌یه کو ژبلی ئەفان هه‌رچار هۆزین مه‌زن و سه‌ره‌کیین ئاکری، هنده‌ک تیره و لق و هۆزین دیین کوردی ژی لی هه‌نه، لی ب پێژه‌یه‌کا گه‌له‌ک کیمتره، کو دبتن ل سنووری گونده‌ک یان دوو گوندان یان سه‌ گوندان هه‌بن، یان ب تیکه‌لی دگهل هۆزین دیین ده‌فهری دژین وه‌کو تیرین (خیل، نه‌قه‌بی، کاوانی، مه‌سیحی ..هتد).

هه‌رچار پیکهاته‌یین جفاکیین ده‌فۆکا ئاکری واته: (ئاکری، زیباری، سۆرچی و هه‌رکی) هه‌رچه‌نده هه‌ر ئیک ژ ئەفان ژلایی ده‌فۆکیفه‌ تایه‌تمه‌ندیین تایه‌ت ب خوژی هه‌نه و ب ئاشکه‌را جیاوازیین زه‌ق د هه‌می ئاستین زمانیدا د ناقه‌را ئەواندا هه‌نه، لی دگهل هندی ژی گه‌له‌ک لایه‌نین هه‌فیشک و پیکه‌گریدای ژی هه‌نه و ب ئەفان سیمایی هه‌فیشک ژی ژ ده‌فهرین دی ده‌ینه جوداکرن و ب ده‌فۆکین ده‌فهره ئاکری ده‌ینه نیاسین.

ب شیوهیه کئی گشتی دشین بیژین، دهفۆکین دهفهره ئاکری ئەف
تایه تمه ندیه هه نه:

- ئەفان دهفۆکان گه لهك تایه تمه ندین تایهت ب خو هه نه.
- دهه می ئاستین زمانیدا، تایه تمه ندیا خو هه نه.
- هه میان په یقین تایهت ب تشت و دم و جهین تایهتفه هه نه.
- سه ره رای بکارنه ئینانا پشکه کا زور یا ئەفان په یقین تایهت و په سه ن، هه تا نووکه ژی پشکه کا زور ماینه و دهینه بکارئینان.
- ئەف دهفۆکه هه ر ب ئاوازا دهنگی ئەوانقه دهینه نیاسین.

ل خواری دی هه ولدهین هه ر ئیک ژ دهفۆکین پیکهینین دهفۆکا دهفهره
ئاکری ب جودا بدهینه نیاسین:

۱- ئاکری:

ئاکری وهك پیکهاته کا جفاکیا په سه نا ئاکری دهینه هژمارتن، ژبه رکو
ئاکنجیوونا ئەوان یا که فناره ل سه نته ری قه زایا ئاکری و پتر ب باژیری دهینه نیاسین،
نه کو هۆز یان عه شیرت و ل چه ندین بنه مال و بابکان پیکهاتینه.

- تایه تمه ندین دهفۆکا ئاکرییان:

أ- ئاستی دهنگی:

- گوهورینا دهنگه کی ب ئیکی دی، وه کو:

(ح) بۆ (ه): هه فتی، هه فت.

(ی) بۆ (ه): باژه ر

ئامرازی (ژ) بۆ (ل): ژ ئاکری: ل ئاکری.

- لادان یان تیبرنا هنده ك دهنگان، وه کو:

(ه): جهه: جه، به رفه هه: به رفه، میه هان: میه هان.

- زیده کرنا دهنگه کی، وه کو:

دهنگی (ه): ئەفی ملله تی: ئەفی ملله ته ی. ، ئەفی کوره ی.

ب- ئاستی پهیڤی: د ئه‌فی ئاستیدا، چه‌ندین پهیڤین تایبەت ب ئه‌فی ده‌فۆکی دینین، وه‌کو:

- سوبه‌ترا: سوبه نه دووسبه یان سیزبه
- خن: جوان
- سلال - سلا: بانی
- هیزار: جلکین بویکا
- ته‌روته‌لیش: شل و ته‌ربوون
- مقیمی: جهه
- طوش: توژی

ج- ئاستی رستی:

هه‌له‌کا دیش وه‌ره. (جاره‌کا دی ژی وه‌ره)
ویش فریبه‌ ناف سه‌لکیدا. (ئه‌وی ژی پافیره‌ دناف سه‌لکیدا)
ته‌ ناگا لی ناگا لیه‌ چ دیت. (ته‌ ناگه‌ ژی هه‌یه)
ئه‌وان بن عنکر. (ئه‌وان به‌رزه‌ کر)

د- ئاستی واتایی: سه‌باره‌ت ئاستی واتایی بیگۆمان ده‌می گوهورین دکه‌فنه ئاستین دین پیکهاتا که‌ره‌ستین زمانی، ئیکسه‌ر کاریگه‌رییا خۆل ئاستی واتایی ژی دکه‌ن و چه‌ندین گوهورین پرویدده‌ن بۆ نمونه‌ دیت ده‌رپرینه‌کا زمانی ل ده‌فۆکه‌کیدا واتایه‌ک هه‌بیت و ل ده‌فۆکه‌کا دیدا هه‌مان ده‌رپرین یان په‌یف و که‌ره‌ستی زمانی، واتایه‌کا دی بده‌ت و ئه‌ف دیارده‌یه‌ د هه‌می ده‌فۆکین ده‌فهره‌ ئاکریدا ده‌یتته‌ دیتن.

۲- زیاری:

ئیک ژ هۆزین مه‌زن و به‌رنیاسین کورده‌ و جهی ئاکنجیوونا ئه‌وان ل ده‌فهره‌ ئاکری ب شیوه‌یه‌کی سه‌ره‌کی دکه‌فیه‌ سنووری ناحیا دینارتی و گوندین ئه‌وی سنووری، زیده‌باری سه‌نته‌ری قه‌زایا ئاکری و چه‌ندین گوندین دین به‌ربه‌لاف ل سنوورین دی.

- تایه تمه ندیین دهفوکا زیاریان:

ا- ئاستی دهنگی:

- بکارهینانا بزروکه یا (i) ل جهی (ی): ئه حمه دی ئه حمه د(i)

عه مەری عه مەر(i)

- گوهورپینا دهنگه کی ب ئیککی دی، وه کو:

(ل) بو (لا): بلا: بلا

(ه) بو (ئ): جی: جی

نیشانا (ژی) بو (یش): ئه زژی: ئه زیش

- زیده کرنا دهنگه کی، وه کو:

دهنگی (لا): هیلک

ب- ئاستی په یفی:

- هاقلدان - ئانکو ده می دهست پاقیه تشته کی (دهست دان).

- تین دی - ئانکو سه حککی (به ری خو بدی).

- خو فه رساندن - ئانکو وه ختی مروف خو ل جهه کی بهرده ته فه (خو بهردان).

- هه کو - ئانکو (وه کو = وه کی).

- هاستن - ئانکو ب واتایا (هاتن) دهیت.

- نهانک یان بهراک - ئانکو (شکه فیتین بچیک).

- جین - ئانکو (ری).

- رش - ئانکو (روژ).

- نه پیوه ستم - واتا (نه شیم) دهیت.

- پیستم - واتا (دشیم).

- قهله نده ری / ای - ژاری / ژارو.

- چالک - ئانکو (سایلو).

- هشیک - ئانکو (هیزوک، هیزک) ئه و هیزوکا زاروک دچنه سه ر.

- چاپه ست - که رستی لیتانگه هییه تایه ته ب دروستکرنا چایی (چاپه ست).

- سیلفانک - ئانکو (هیلینا مریشکا یان کولیتکی مریشکی).
- دق - واتا (ده‌ف).
- نینک - ئانکو (خودیک) قودی.
- کاسول - ئانکو (کوپ) چایی پیقه دخون.

ج- ئاستی رستی :

- توش مروف نی : تو مروف نینی.
- نک تەرا خۆ فرەدا: دەف تەرا خۆ هافیت.
- ئەمیش دئ سەرا وا دەین: ئەم ژى دئ سەرا وان دەین.
- ئەز پیناستم بيم: ئەز نەشيم بهيم.
- د- ئاستی واتایی: بېگومان ئەف گوھۆرپین تايه‌تمەندیین د ئاستین دیدا ریددەن، ئیکسەر کاریگەرییا خۆل سەر واتایی ژى دکەن و بۆ نموونە پەیفە کا ئەفی دەفۆکی بۆ ئاخفتنکەری دەفۆکە کا دی تیگەهشتنا ئەوی دی گران بیت.

۳- سۆرچی :

هۆزە کا مەزن و بەرنیاسا کوردینە ل هەردوو دەفەرین سوران و بادینان ئاکنجیبوونە، لئ ل دەفەرا ئاکری، ناحیا بجیل و گوندین سنووری وی ناحیی ب دەفەرا ئاکنجیبوونا سۆرچیان دەیتە نیاسین و زیدەبارى چەندین گوندین دیتەر و دیسان ل سەنتەری قەزایی و هەندەك دەفەرین دیژی هەنە.

تایه‌تمەندیین دەفۆکا سۆرچیان:

۱- ئاستی دەنگی:

- گوھۆرپینا دەنگی (ك) بۆ (چ): کیلی = چیلی
- گوھۆرپینا دەنگی (ع) بۆ (ح): عبدالله = حەولا
- گوھۆرپینا دەنگی (ا) بۆ (ح): انسان = حینسان
- گوھۆرپینا دەنگی (ب) بۆ (پ): ب من = پ من

ب- ئاستی پهیفی :

لهمهس: ل دهف

زاقیجا: ئەفجا

دینکی: بنیره

چروو: چلی

واز: ههست و هوش و هزر

ج- ئاستی رستی :

زاقیجا دی دینکه می: ئەفجا دی سه حکه می.

وازا خو نه دی: بهیله یانتری گوه نه دی.

کمه: کیم بکه.

د- ئاستی واتایی: دهفۆکان سۆرچییان ژبه ر ئاواز و ب لئفکرنا تایه تا ئەوان کاریگه ریاا خو ل سه ر ئاستی واتایی ژی کریه و ل ده می ئەو ب دهفۆکا خو د پهیفن، ئاخفتنکه رین دهفۆکین دی ب تایه تی دهنده ک ده برین و رسته یاندا ب زه حمه ت تیدگه هن.

ه- هه رکی:

هۆزا هه رکیان ژی ب ئیک ژ هۆزین مه زن و به ربه لافین کورد دهیته نیاسین، ئەقی هۆزی ژبلی دابه شبوونا ئەوی ل چه ندين دهفهر و پارچه یین دین کوردستان، پشکه کا زۆر ژی لئ ل سنووری دهفهر ئاکری و ب تایه تی ل ناحیا گرده سین و ده وره رین ئەوی ئاکنجیووینه و ته نانه ت ل چه ندين گه ره کین سه نته ری باژیری ژی هه نه.

تایه تمه ندین دهفۆکا هه رکیان:

ا- ئاستی دهنگی:

- گوهۆرینا هنده ک دهنگان ب هنده کین دی، وه کو:

دهنگی (ف) بو (و): ئاف = ئاو، یان چاف = چاو

دهنگی (ا) بو (ه): یا جوانه = یه جوانه

دهنگی (ه) بۆ (ح): بههشت = بحهشت
- لادانا هندهك دهنگان ب مه ره ما سفك كرنی، وه كو:
دهنگی (ن): نك من : ن من
نیشانا (ی) یا نقشنی نیتر: ئهوی كوری : ئه و كور
دهنگی (ه)، ده رگه ه: ده رگه

ب- ئاستنی په یفی :

لال (i): ل دهف	كومه شیلک : كوم، زۆر
وهرد (i): ویړی	قالوره : قیشار
كهرد (i): كیفه	بهزا : بلهز
لیوهستی: ته ماشه بکه	تاو : ته فی
چتو : چهوا	حه لاتن : په فین
كرتهك : گه لهك	شه پکین : مانندیوون
كهژ: سپی	
سوکر: ستو	

ج - ئاستنی رستی :

تو كهردرا لیوه ستای؟ ته ل كیفه را سه حكری
تو چتو گه ناخوتی؟ تو چهوا دگه ل ئاخفتی
ئاوی وهخوه : ئافی فه خو فیه

د- ئاستنی واتایی: ئیک ژ سیمایین جودا کهر یین ئاخفتن و دهفۆکا هه رکییان

ئه فهیه، كو ئاخفتنی زۆر ب لهز و كورتکری دبیژن و گه لهك سفك كرن و لیقه کرنا
دهنگ و په یقان تیدا رویددهت، لهوا ئه فهژی تایه تمه ندیه کا واتایی پی دبه خشیت و
ژلایی واتاییقه بۆ ئاخفتنکه ریڼ دهفۆکین دی سانه هی نینه زوی ب زوی د مه بهستا
هندهك په یف و رسته یان بگه هن.

شیوه‌یی جودایی ناخفتنی د چارچۆفی ده‌فهره‌کی دیتته ئەگه‌ری ده‌وله‌مه‌ندیا که‌لتووری وی ده‌فهری و تاییه‌تمه‌ندی جودا دی هه‌بن دگه‌ل ده‌فهرین دیتتر، ده‌فهره‌ ئاکری ئیکه ژ وان ده‌فهرین ستراتیجی و گرنه‌گ ژلایی که‌لتووری و شارستانییه، دشیاندایه‌ بیژین، کو ده‌فۆکا ده‌فهره‌ ئاکری، سه‌ره‌رای هندی، کو سیمای تاییه‌تمه‌ندی تاییه‌ت بخۆ هه‌نه و هه‌می ئەف پیکه‌تین ده‌فۆکا ئاکری د گه‌له‌ک لایه‌ن و ئاستین زمانیدا هه‌فیشک و پیکه‌ت گری‌دایه‌نه، لی دگه‌ل هندیژی جیاوازی و تاییه‌تمه‌ندی تاییه‌ت بخۆژی هه‌نه.

ئه‌نجام

- ۱- سه‌ره‌رای هه‌بوونا چه‌ندین زار و شیوه‌زاران دناف زمانی کوردیدا، دیسان دناف خۆژیدا ئەف زار و شیوه‌زاره‌ دابه‌شی سه‌ر چه‌ندین ده‌فۆکین دی دبنه‌وه.
- ۲- شیوه‌زاری بادینی کرمانجیا ژووری، سه‌ره‌رای هه‌بوونا چه‌ندین ده‌فۆکان وه‌کو ده‌فۆکین ئاکری، ئامیدی و زاخۆ د ناڤدا، د هه‌مان ده‌دا ئەف ده‌فۆکه‌ژی دابه‌شی سه‌ر چه‌ندین ده‌فۆکین دی دبنه‌فه، هه‌روه‌کی چه‌وا پیکه‌تین ده‌فۆکا ئاکری ئەفه‌نه (ئاکری، زیباری، سوورچی و هه‌رکی).
- ۳- ده‌فۆکین ده‌فهره‌ ئاکری سه‌ره‌رای هه‌بوونا چه‌ندین سیمایی هه‌فیشک و نیزیکی ئیک لی د هه‌مان ده‌مژیدا، هه‌ر ده‌فۆکه‌کا ده‌فهره‌ ئاکری چه‌ندین تاییه‌تمه‌ندی و جیاوازی دگه‌ل ده‌فۆکین دیدا هه‌نه، کو دشیاندایه‌ بیژین ئەفه‌ژی د هه‌می ئاستین زمانیدا ده‌یتته‌ تینیکرن.

پۆخته

زار یان دیالیکت کۆمه‌کا سیمایین زمانینه، کو گریډای ژینگه‌هه‌کا تایبه‌تن، ئاسایی و سانه‌هییه بۆ جفاکین خودان ئیک زمان لێ زارین جودا جودا هه‌بن، کو په‌یوه‌ندیی ب ئیکودوو‌فه بکه‌ن و ل ئاخفتنا ئیکودوو بگه‌هن، ئه‌فه‌ژی ب پیکا ئه‌وئ پیکه‌گریډانا دناقه‌هه‌را ئه‌وان زارانداهه‌ی. جیاوازییا دناقه‌هه‌را زارانداهه‌ی ب پیکا ب لیکرنا هنده‌ک په‌یفین دیارکرییه، کو تایبه‌تن ب کۆمه‌کا که‌سانقه و ب ئه‌فئی چه‌ندی ژ جفاک و کۆمپن دی ده‌ینه جودا‌کرنه‌فه .

ده‌فۆکا ئاکری ئیکه ژ ده‌فۆکین کوردی د چارچۆفی ده‌فۆکا به‌هدینان ئانکو کرمانجیا ژووری یا زمانی کوردیدا، کو ب مه‌زنترین و به‌رفره‌هترین دیالیکتا زمانی کوردی ده‌یته هژمارتن، هنده‌ک وه‌سا دینن، کو ده‌فۆکا ئاکری وه‌کو ئیک و ئیک ده‌فۆکه، لێ د که‌تواریدا جیاوازه و ئه‌فه‌ژی ل دویش پیکه‌هاتین ده‌فه‌رییه، خه‌لکی ده‌فه‌را نافه‌اتی دشین جیاوازیی دناقه‌هه‌ریدا بکه‌ن و ژ ئیک جودا بکه‌نه‌فه، وه‌کی ده‌فۆکین ئاکرییه، زیباری، سوورچی و هه‌رکیان، ئه‌فه و ژبلی هه‌بوونا گه‌له‌ک جوداهییان د هه‌می لایه‌ن و ئاستین زمانیدا هه‌ر ژ ده‌نگان هه‌تا واتایی.

لیستا ژێده‌ران

ب زمانی کوردی:

- 1- ئاری عوسمان خه‌یات، 2011، له‌باره‌ی زمان و زمانی کوردیه‌وه، چاپی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی نارین.
- 2- ئه‌حمه‌د سه‌ید عه‌لی به‌رزنجی، 2004، سه‌رجه‌می به‌ره‌مه‌ی شاکر فه‌تاح، چاپی یه‌که‌م، هه‌ولێر.
- 3- جه‌مال نه‌به‌ز، 1976، زمانی یه‌کگرتووی کوردی، یه‌کیته‌ ته‌وه‌یی خویندکارانی کورد له‌ ئه‌وروپا ب‌لاویکردووته‌وه، بامبیرگ، ئه‌لمانیا.
- 4- ده‌لال ئه‌حمه‌د سالح، 2011، کاریگه‌ریا هوکارین جوگرافی ل سه‌ر دابه‌شبوونا زاران بۆ سه‌ر گو‌فه‌ران (ده‌فه‌را به‌هدینان وه‌ک نمونه)، ناما ماسته‌ری، سکولا ئاداب، فه‌کولتیا زانستین مرو‌فایه‌تی، زانکویا ده‌وک، ده‌وک.
- 5- ره‌فیق شوانی، 2001، چه‌ند بابه‌تیککی زمان و پێزمانی کوردی، ده‌زگای چاپ و ب‌لاو کردنه‌وه‌ی موکریانی، چاپخانه‌ی وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده، هه‌ولێر.

- ٦- ره‌فیک شوانی، ٢٠٠٨، زمانی کوردی و شوینی له‌ناو زمانه‌کانی جیهاندا، چاپی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی خانی (دهوک).
- ٧- سه‌لام ناوخۆش و نه‌ریمان خۆشناو، ٢٠١٠، زمانه‌وانی، به‌رگی چواره‌م و پینجه‌م و شه‌شه‌م و هه‌وته‌م، چاپخانه‌ی مناره، هه‌ولیر.
- ٨- سه‌لام ناوخۆش و نه‌ریمان خۆشناو، ٢٠١١، زمانه‌وانی، چاپی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی رۆژه‌لات، هه‌ولیر.
- ٩- عه‌بدولمه‌ناف ره‌مه‌زان ئه‌حمه‌د، ٢٠١١، ئه‌تله‌سی زمانی هه‌ریمی کوردستانی عێراق وه‌ک نمونه، چاپا ئیککی، چاپخانه‌یا خانی/دهوک.
- ١٠- عه‌بدولواحید موشیر دزه‌یی، ٢٠١١، زاره کوردیه‌کان، چاپی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی پاک/هه‌ولیر.
- ١١- فوئاد حه‌مه خورشید، ٢٠٠٨، زمانی کوردی و دیالیکته‌کانی، چاپی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌رده‌م، سلیمانی.
- ١٢- کامیل حه‌سه‌ن البصیر، کوردستان موکریانی، سادق به‌هائه‌ددین ئامیدی، حه‌مه ئه‌مین هه‌ورامی، ١٩٨٧، زاره کوردیه‌کان، چاپخانه‌ی زانکۆی سه‌لاحه‌ددین.
- ١٣- کامیل حسن البصیر، ١٩٨٤، زمانی نه‌ته‌وايه‌تی کورد، چاپخانه‌ی کۆری زانیاری عێراق، به‌غداد.
- ١٤- که‌ریم زه‌ند، ١٩٧٧، زمانی کوردی و هونه‌ری وه‌رگی‌پران، سلیمانی.
- ١٥- که‌مال میراوده‌لی، ٢٠٠٧، فه‌ره‌نگی رێزمانی کوردی، له‌ بلاوکراوه‌کانی مه‌لبه‌ندی کوردۆلۆجی، سلیمانی.
- ١٦- محه‌مه‌دی مه‌حوی، ٢٠١٦، مه‌نامه به‌ستانداردکردنی زمانی کوردیی دروستنوسیین.
- ١٧- محه‌مه‌د مه‌ردۆخی کوردستانی، ١٩٩١، میژووی کورد و کوردستان، به‌غدا.
- ١٨- نه‌سرین عه‌بدوللا محه‌مه‌د تاهر، ٢٠٠٩، هنده‌ک جیاوازیین زمانی دناقبه‌را ده‌فوکا دهوک و ئاکریدا، ناما ماسته‌ری، کولیژا ئادابین، زانکویا دهوک، دهوک.

ب زمانی عه‌ره‌بی:

- ١- ابره‌یم انیس، ١٩٦٥، في اللهجات العربية، الطبعة الثالثة، ملتزم الطبع والنشر مكتبة الانجلو المصرية.
- ٢- علي عبدالواحد وافي، (١٩٦٢)، اللغة و المجتمع، دار نهضة مصر للطبع والنشر، الفجالة- القاهرة.

المخلص

اللغة الكوردية ووجود لهجات مختلفة (اللهجات في منطقة آكري كدراسة حالة)

تعد اللهجة مجموعة من الصفات اللغوية التي تنتمي إلى بيئة خاصة، إذ تسهل للمجموعات التي تتحدث لهجات مختلفة ولغة واحدة التواصل مع بعضهم البعض، وفهم ما يدور بينهم من حديث بقدر الرابطة التي تربط تلك اللهجات، وتختلف اللهجات بطريقة لفظ كلمات معينة. تخص مجموعة من الأشخاص وتميزهم عن المجموعات الأخرى.

من ذلك لهجة عقرة (ئاكرى) .. فهي واحدة من اللهجات الكوردية التي تنتمي لعائلة اللهجة البهدينانية أو الكرمانجية الشمالية الكوردية والتي تعد أكبر وأوسع اللهجات الكوردية الأساسية. وقد يبدو للبعض أن لهجة منطق عقرة واحدة، بيد أنها - وفي الواقع - تحمل في طياتها العديد من الاختلافات اللهجية التي يستطيع أهل المنطقه والمختصون باللغة الكوردية رصدها والتعرف عليها. من ذلك اللهجة العقراوية اللهجة الزيبارية والسورجية والهركية .. إذ تكمن الاختلافات في هذه اللهجات على مستوى الصوت والدلالة.

Abstract

Kurdish language and the Wxistence of Different Dialects (Dialects in Akre Region as a case study)

Dialect is a set of linguistic qualities that belong to a particular environment, as it makes it easier for groups that speak different dialects and one language to communicate with each other, to understand the conversation between them as much as the bond that binds those dialects, and dialects vary in the manner of the pronunciation of certain words. it belongs to a group of people and distinguishes them from other groups.

Akre dialect is one of the Kurdish dialects that belong to the Family of the Bahadinian dialects or the North Karmanji dialect, which is considered the largest and widest of the Kurdish dialects. it seems to certain people that Akre dialects are all the same, but in reality it contains many accent differences that people from the Kurdish linguists scholars can recognize them. Examples of these dialects are the Akreyi, the Zebari, the Sorchi, and the Harke. The differences in these dialects lie in the level of sound and meaning.